

Українці Свого Дому

Генега наших архітекторів свободи

[Алла Дибя](#)

16 липня, 2010 - 00:00

ДУША ПЛЕЯДИ — ЛЕСЯ УКРАЇНКА (ПОРТРЕТ 1903 року). ВОНА Й ДОТЕПЕР ЗАЛИШАЄТЬСЯ ДЛЯ НАС ДЖЕРЕЛОМ РЕАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ / ФОТО ІЗ КНИГИ «Л. УКРАЇНКА. ВИБРАНІ ТВОРИ. ТОМ 1.», КИЇВ, 1956 рік

Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона. Завжди величніша путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний.

Леся Українка

Свідомо оминаючи у цих своїх роздумах націо- й державотворчі процеси князівської й козацької доби, пошуки кирило-мефодіївців і старогромадівців, криваву більшовицьку вакханалію 1920 — 1950-х, дерзання українців часів

Другої Світової війни, шістдесятництва й відчайдушних звитяг під гаслом «2004 рік», омину й наші інтелектуальні відкриття початку 1990-х, коли ми захоплено вчитувалися у «Відродження нації» Володимира Винниченка, відкривали для себе Петлюру і Скоропадського, «Інтернаціоналізм чи русифікацію?» Дзюби, діяння і твори Чорновола та Стуса, дізнавалися правду про «банди» періоду громадянської і перші паростки інформації про ОУН-УПА. Але нехай про ці, часто ще й досі дражливі моменти наших визвольних змагань докладніше й аргументованіше розкажуть нам інші спеціалісти — історики, політологи, джерелознавці-архівісти. А я, як філолог-літературознавець, можу порадити в цьому контексті частіше перечитувати «Кобзар» Тараса Шевченка, «Берестечко» Ліни Костенко, «Мойсей» Івана Франка та драматичні поеми Лесі Українки, які, за великим рахунком, дають нам ключ до розуміння віковичних таємниць рідної історії.

Тим часом, як дослідник Лесі Українки та її оточення, хотіла б дещо докладніше зупинитися на могутніх дерзаннях того покоління в кінці ХІХ — на початку ХХ століть, спробувати прослідкувати ті дивовижні викрутаси української дійсності, які не менш виразно вибухнуть в Україні кінця ХХ — початку ХХІ століть. Свідомо не вдаватимусь у спеціальне дослідження власне затятої русофобії та «гламурного» русофільства українців від найдавніших часів і до сьогодні, бо хочу максимально показати своєрідний зріз епохи й покоління Лесі Українки — одного з найцікавіших і найперспективніших націо- й державотворчих поколінь українців.

У кінці 1880-х років у Києві Леся Українка з матір'ю — письменницею і вченим Ольгою Косач-старшою (Оленою Пчілкою), братом Михайлом та сестрою Ольгою, з друзями Старицькими, Лисенками, Ковалевськими, Сікорськими-Вишинськими створили гурток «Плеяда», чи «Плеяда молодих українських літераторів», «Літературна громадка», або «Маленька література», бо ж «Великою» вони називали «Стару (київську) громаду». Цей гурт об'єднає письменників старшого й молодшого покоління, сюди прийдуть діти старогромадівців та їхні друзі — спершу тільки київські гімназисти і студенти. З часом гурток розпросторюватиметься у Чернігів і Одесу, Полтаву і на Волинь, Харків і Львів та й навіть до болгарської Софії. Він стане неофіційним українським університетом, у якому люди не тільки невтомно вчилися, але й активно працювали, втілюючи найдерзновенніші творчі проекти. Вони вивчали українську мову, літературу й історію, вчили десятки інших мов і літератур. Починали активно перекладати, назвавши той свій політний проект «Бібліотека світової літератури» — краці твори світового письменства (півтори сотні назв, сотня авторів!) В одному з листів до брата юна Лариса Косач вказала, хто з їхніх

друзів і що саме може перекласти українською. Вона й сама стає найактивнішою учасницею цього процесу і три десятиліття власного життя разом із побратимом Максимом Славинським присвятить, зокрема, перекладам із Генріха Гейне. До речі, перекладений Славинським і покладений на музику Лисенком, український варіант вірша «Коли розлучаються двоє», який давно вже став народною піснею, вчені-музикознавці й літературознавці називають конгеніальним.

Плеядівці збиралися у Лисенків, Старицьких, Косачів, Сікорських. Проводили літературні конкурси, різноманітні вікторини. Готували, редагували, впорядковували книги оригінальних поезій, перекладів, збірники, альманахи і антології. Тут народилася київська філія редакції галицького журналу «Дзвінок». Тут вони розподіляли теми для вивчення й написання спеціальних книг і брошур з історії України і світу. Саме в часи «Плеяди» Леся Українка писатиме для молодшої сестри підручник «Стародавня історія східних народів», а Максим Славинський і Михайло Грушевський під керівництвом свого університетського наукового керівника, професора Володимира Антоновича почнуть власні фундаментальні дослідження, яким судилося гідно увічнити імена авторів, але й дещо скорегувати їхню подальшу особисту долю аж до трагічного завершення.

За свідченням Людмили Старицької-Черняхівської, вони були першим поколінням української інтелігенції, яке батьки-старогородівці спеціально виховували свідомими українцями. Вони були першими, тому мали повне право робити помилки, бути необережними, якимись дитинно-наївними. Колись, наприклад, надумали молоді плеядівці конспіративно урядити Шевченківські роковини, для чого винаймають одноповерховий будинок на Євбазі, забутий і запущений: «Заплатимо 20 крб. за місяць, зате ж повна конспірація — ні сусідів, ні цікавих служниць, самі собі погосподарюємо», — сказав тоді Гнат Житецький. Вони прибрали те помешкання, привезли меблі й посуд, затулили вікна газетами, накрили «галявинку», на кожне з вікон поставили по дві свічки, від чого той досі забутий будинок засяяв справжньою ілюмінацією. Десь о восьмій вечора порозсідалися, щоб послухати перший реферат. У цей момент з двох боків розчинилися двері, і до кімнати увійшли жандарми.

Плеядівці здобудуть широку європейську освіту, бо, поруч із «Плеядою», успішно позакінчують кращі університети, іноді й по два факультети, як Максим Славинський (юридичний та історико-філологічний Київського університету Святого Володимира), Феофан Пашкевич (медичний — почав навчання у Києві, а став кращим студентом Варшавського університету); тут і майбутні професори — фізик і математик Михайло Косач, філолог Костянтин Арабажин, історик Михайло Грушевський, згодом академік-мовознавець Євген Тимченко, академік-медик, президент Всеукраїнської академії наук Данило Заболотний.

Вони всім своїм життям доводитимуть внутрішню потребу людини в самостійній, самоініціативній праці в ім'я української нації, держави, її науки, культури, освіти. Плеядівці згодом, крім однієї з найбільших поетес світу (Лесі Українки), подарують місту Чернігову свого, плеядівського, мера (Аркадія Верзілова), дадуть Україні депутатів Російської Державної Думи (українська фракція) і дипломатів від УНР і Гетьманату, як Максим Славинський, та й навіть самого керівника УНР — Михайла Грушевського. Варто буде згодом, мабуть, докладніше прослідкувати інтелектуальне й громадське становлення двох плеядівців — Анатолія Луначарського та Івана Стешенка, — які колись разом навчалися у Полтавській гімназії, потім продовжили навчання у Києві, а в часи руйнації імперії обидва стали міністрами освіти — перший у більшовицькій Росії, другий — у незалежній Україні.

Члени «Плеяди» вважали основним завданням свого життя підтримати й примножити той унікальний вогонь національного духу, про який так влучно сказав колись старогромадivecь, батько плеядівця Павло Житецький: «[...] не треба угащати Духа, котрий жив і живе в народі нашому. Се той самий дух демократичної свободи, котрий розвалив монархію польську за те, що вона не дозволяла народові нашому бути тим, чим він хотів бути в своєму соціальному існуванні, за те, що вона усилювалась переробити український народ наш в якийсь інший народ». Тепер інша монархія силкується переробляти нас, але й її спіткає така сама історична доля. Бо «сей то дух і єсть народно-національна сила, котру мусимо ми розвивати, не цураючись луччих традицій минулого історичного життя нашого, не цураючись досвіду європейської науки і політики, мусимо розвивати його, як не бажаємо потонути в безбережному морі, як не бажаємо перевернутись в стихію без вида і образу. Я б нічого не міг сказати проти сього стихійного биття, якби народ наш не мав свого типічного образу, здобутого ним в довгі часи його історичного існування, якби не мав він своєї рідної землі, политої кров'ю і потом його».

Вони «делегують» своїх побратимів Віталія Боровика, Мусія Кононенка, Володимира Самійленка, Сергія Шелухина, Євгена Тимченка, Олександра Черняхівського у відчайдушно-патріотичне «Братство тарасівців». І після років функціонування молоді «Плеяди» її представників, наприклад, Івана Стешенка та Євгена Тимченка старше покоління з радістю запросить у старогромадівці.

Вони складуть основне творче ядро славнозвісного студентського хору Миколи Лисенка, українського національного класичного театру (зокрема молоді трупі Михайла Старицького, а ще даруватимуть нові оригінальні твори для репертуару, робитимуть необхідні переклади і т.д.), Київського літературно-артистичного товариства, НТШ (зокрема його київської філії), «Просвіт»

(одеської, київської, чернігівської і т.ін.), «Українського клубу» і «Родини». Вони братимуть найактивнішу участь в організації й проведенні святкування ювілею нової української літератури (1898 р.), відкриття пам'ятника І.П.Котляревському в Полтаві 1903 року, зборі коштів на ювілей та встановлення пам'ятника Т.Г.Шевченкові, у становленні української національної преси, створенні власне українських шкіл, університетів, Української національної академії наук, у зародженні й становленні Української автокефальної церкви, цілого грона українських політичних партій — радикальної, радикально-демократичної (згодом — соціал-федералістської), партії українських есерів, «Спілки», Товариства Українських Поступовців. Вони пройдуть жахіття царських та радянських тюрем і концтаборів, а ще — оперу «СВУ» під музику ДПУ, як гірко жартували українці з приводу харківського відкритого процесу-судилища над національною інтелігенцією на сцені тамтешнього оперного театру в 1930 році.

Плеядівці створять самобутню групу політиків-державотворців під дещо несподіваною й промовистою назвою «Українці Свого Дому». Леся Українка, Михайло Кривинюк, Олександр Тулуб, Оксана та Іван Стешенки склали її інтелектуальне осердя, невтомно вивчаючи й розбудовуючи надзвичайно популярні тоді соціал-демократичні ідеї. Але українська соціал-демократична концепція була дещо іншою, ніж та, що панувала в Європі, і та, що зруйнувала Російську імперію, натомість подарувавши світові більшовицьку Росію.

Національна ідея українських соціал-демократів тієї доби була позбавлена будь-яких крайнощів — ніякої революційної боротьби, ніякого терору — тільки еволюційний шлях розвитку нації й держави, ніякої диктатури пролетаріату й ніякої диктатури взагалі, ніякого екстремізму, ніякої міфологічної «вищості», «арійськості», «особливих достоїнств», «особливого призначення», «месіанства» — того, що культивується й пропагується в Росії багато сторіч і понині — послухаймо й сьогодні Путіна, Жириновського, Міхалкова! Ідеї Українців Свого Дому базувалися в першу чергу на трьох складниках драгоманівської концепції українських громадських рухів: культурно-літературна національна праця, здобуття політичних свобод і вирішення соціальних проблем. Ці ідеї УСД були зрілими, неагресивними, націо- й державотворчими.

Іван Франко, який офіційно не був ні членом «Плеяди», ні учасником групи Українців Свого Дому, але завжди був близьким до учасників цих угруповань, у цей же період стверджував: «Все, що йде поза рами нації — це або фарисейство людей, що інтернаціональним ідеалом раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сантименталізм фантастів,

що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє відчуження від рідної нації [виділено Франком. — А.Д.]. У пошуках національного ідеалу творець «Мойсея» чітко боронив свою націо- й державотворчу позицію, позицію вільного й інтелектуально спроможного господаря рідної землі: «Ідеал національної самостійності України в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що і тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, що тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки. Виплоджений так званим матеріалістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні (соціяльні, а разом з тим і політичні) ідеали мусять бути осягнені самою «імманентною» силою розвою продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля цього кивнути пальцем, чи ні, належить сьогодні до категорії таких самих забобонів, як віра в відьм, в нечисте місце і фєральні дні. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина».

Отже, маємо план-завдання від самого Франка. І спробуймо сягнути життєдайних джерел розвою нації, вдивляючись і вчитуючись у документи. Нехай сьогодні говорять до нас в першу чергу українці покоління Лєсі Українки — одного з найцікавіших, найпотужніших державотворчих поколінь у нашому духовному поступі.

Людмила Старицька, найближча подруга Лєсі Українки, а пізніше, по смерті останньої, один із найактивніших членів Української Центральної Ради, свідчила: «Державним моїм ідеалом ще давно, за часів царату, була самостійна Україна, звичайно, з усіма вольностями — волею слова, правом вільного, рівного і тайного обрання, з наділенням селян землею, з забезпеченням всіх прав нацменшостям і т. ін. Федерацію я вважала ступінню, потрібною молодій, ще мало озброєній культурою і самопізнанням державі до самостійного державного життя». Отже, самостійна, незалежна держава з усіма необхідними владними функціями, органами й знаряддями управління. Держава, в якій живе вільний і самодостатній, інтелектуально спроможний і потужний у праці на власну державу народ. Франко, як і Лєся Українка з друзями-плеядівцями, вважали, що чи не найважливішим у цій націотворчій ситуації має бути наступне: «Ми мусимо навчитися чути себе Українцями — не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційальних кордонів. І це почуття [Максим

Славинський називатиме його «почуттям інтегрального націоналізму». — А.Д.] не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні — всі без винятку — поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішньому культурному стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі це знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, льокальним болем і радувалися кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді практично частиною його».

Прекрасний, багаторічний діалог на цю тему між Лесею Українкою та її побратимом Михайлом Кривинюком зафіксувала сестра письменниці Ольга Косач-Кривинюк у своїй славнозвісній книзі «Леся Українка. Хронологія життя і творчости». Вдумайтесь у те, про що говорить до нас, нащадків, письменниця й мислитель Лариса Косач (Квітка): «Варто б, на мою думку, покинути ту форму доказу: «Що ж я винен, що я українець? Хоч би й хотів, то не вмію бути іншим». Для недержавного народу се самоприниження зовсім зайве, бо нагадує «рабий язык», та й приклад укр[аїнської] інтелігенції показує, що українець зовсім таки вміє бути не українцем, коли схоче (різниця в акценті і маленьке «закидання» по-укр[аїнськи] річ, властиве, пуста). Тоді тільки починається справді вільна, не шовіністична, але й не «рабья» національна психологія, коли чоловік каже: я може б і вмів бути іншим, але не хочу і не потребую, бо хоч я не ліпший, так зате й не гірший від інших, принаймні від тих, що хотять мене на свій лад перестановити. Приймайте мене таким, як я є, і тим, ким я сам хочу бути, не ваше діло вибирати мені мову і звичаї. Моя мова мужицька? так і всі мови мужицькі, а пани скрізь намагаються говорити по-чужому, аби не так, як свої мужики говорять: московські пани хотять говорити по-французьки і донедавна так і говорили, а по-моск[овськи] часто й читати не вміли, бо то було для них «простонародное наречие»» (26 березня 1903 р.).

«Пора стати на точку, що «братні народи» просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі зовсім не мають ідентичних інтересів і через це їм краще виступати поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідньої «внутрішньої політики»». А якщо брати захочуть бути таки справжніми братами, то вони самі прийдуть до нас і запропонують співпрацю, а не рабство. Цього принципу Леся Українка дотримувалася все життя. Тому й зуміла стати гідною посестрою, наприклад, співробітникам органу легальних марксистів — петербурзького журналу «Жизнь». Тому як рівну завжди зустрічали її кращі митці Європи. Вона ж сміливо брала на себе відповідальність. Відповідальність за націю й державу.

Батько Лесі Українки Петро Косач якось написав до доньки-плеядівки Ольги: «А мы [украинцы] как раки лезем врозь, разбиваемся все на новые и новые кружки и заводим раздор между всеми. Дело же укр[аинской] sprawy ни с места! Зато сколько заміров!». Здається, ці слова можуть нагадати нам і певні реалії сьогодення. Леся Українка теж могла з цього приводу гірко констатувати: «[...] ми, укр[аїнці], родимось, живемо і гинемо в тюрмі, і все не можемо до неї звикнути, а вирвемось із неї і — сумуємо, немов за добром!..» Але вона постійно повторювала й те, що не служить їй чужина, і скільки вже вона на ній жила, а ніяк не звикне. Не вміла й не хотіла звикати до втрати Батьківщини й Людмила Старицька-Черняхівська, в якої в Радянській Україні з грудей вирвали серце, як вона сама про це сказала — знищили єдину доньку, коханого чоловіка, чоловіка сестри й племінника. Доля її самої також була наперед передбачена. Але вона навіть не спробувала йти емігрантськими дорогами Петлюри й Чикаленка, Славинського й Винниченка, хоча й ці шляхи, як виявилось пізніше, не були встелені лаврами.

Ці люди були різними, але, між тим, могли бути толерантними, прислухатися один до одного: «Я ще раз скажу, — писав плеядівець Максим Славинський до Олени Пчілки у 1911-му, — що Ваш лист мені милий, бо в ньому нема нічого іншого, як правда, а його тон мені милий, бо він мені нагадує колишні часи й знов таки ту саму Вас, що я і любив і шанував. І тепер через багато років, коли багато дечого перейшло поверх голови і тяжкого і любого, лихого й доброго, свого, чужого й загального, я з тою ж самою шаною згадую мою «хрещену матір» по літературі, яку я і тоді мав до Вас. Можна з Вами не згоджуватись в усіх думках, можна, навіть, боротись з Вашим світоглядом, але не можна не шанувати Вас за той священний вогонь любові до рідного краю й народу, що завше горів в Вас, горить і досі. І більше скажу: зустрівшись з Вами, не можна не запалитись од Вас тим вогнем і не понести з собою у дальше життя своє хоть маленьку його іскру. Ніколи я Вам таких слів не говорив, — бо взагалі не дуже люблю говорити такі слова, — але якось так вийшло, що захотілось Вам це сказати. І падає мені в голову зараз думка, що, мабуть, захтілось це сказати тепер от через що. Колись, коли б я сказав оте, — було б ніяково, бо то були б слова ученика до учительки: не гаразд. Тепер, коли в мене теж уже досить сивого волосся на голові, та й самого волосся вже мало, коли де в чому ми — мабуть, що на різних, навіть, може, ворожих полюсах стоїмо, — отепер то й захотілось мені висловити те моє почуття до Вас, що в мене завше було, що єсть і зараз, зостанеться й на завше». Чи сказав би сьогодні так якийсь продвинутий український патріот до Слави Стецько, до В'ячеслава Чорновола, до Симона Петлюри, до Михайла

Грушевського? На жаль, скоріш за все — ні... Але хотілося б помилитися. Добре ж бо бачимо чужі прорахунки й не помічаємо власних.

У цьому контексті мені якимись доволі дикунськими здаються, наприклад, спроби «вітренківців» чи «морозівців», які щоразу в чергових передвиборчих перегонах вискакують нізвідки, як джин із пляшки, малюючи на своїх знаменах гасла Лесі Українки. Хай би вони колись у вільний від виборів час почитали уважніше Лесю Українку, Івана Франка, Тараса Шевченка й жажнулися тому, якими антагоністами ідей світочів нації вони є! Принципово говорю тут про українську інтелігенцію, вважаючи саме її мозком і рушійною силою української еволюції, а ніяку там широко розрекламовану диктатуру пролетаріату, що її чомусь «не помічала й недооцінювала» (за спостереженнями деяких розумників) Леся Українка.

Початок. Закінчення читайте в наступному випуску сторінки «Історія і «Я»

Алла ДИБА, літературознавець, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, член Національної спілки письменників України (літературне об'єднання «Радосинь»)

Рубрика:

[Історія і Я](#)

Газета:

[№124, \(2010\)](#)